

The Athens Review of Books, Αθηναϊκή Επιθεώρηση του Βιβλίου, Νοέμβριος 2013, τεύχος 45, σ. 52-55.

Ο Βενέζης και ο εθνικισμός

Από τον ΗΡΑΚΛΗ ΜΗΛΛΑ

Μια έρευνα σχετικά με τον εθνικισμό στο έργο ενός λογοτέχνη δρομολογεί συχνά ατέρμονες συζητήσεις και διαλόγους κουφών. Για διάφορους λόγους. Πρώτα επειδή δεν υπάρχει συναίνεση στον όρο «εθνικισμός» και για αυτό δημιουργούνται παρεξηγήσεις. Δεύτερον, επειδή ο όρος «εθνικισμός» στην εποχή μας θεωρείται από πολλούς αρνητικός και κατά συνέπεια το όλο εγχείρημα εκλαμβάνεται ως «σπίλωση του συγγραφέα» ή ως ιδεολογικά αιρετικό. Απόδοση εθνικισμού στον Βενέζη μπορεί να διαβαστεί και ως μια μομφή κατά της ελληνικής πεζογραφίας ή και του «ελληνισμού» γενικότερα, επειδή εμμέσως θα θεωρηθεί ότι αποδίδει αρνητικά χαρακτηριστικά σε μια προσωπικότητα με την οποία πολλοί αισθάνονται να ταυτίζονται. Το φαινόμενο να αντλεί η κοινωνία χαρά, υπερηφάνεια ή και δικαίωση από τις επιτυχίες των «δικών μας» λογοτεχνών, αλλά και αθλητών, επιστημόνων κ.ά., είναι μια σαφής ένδειξη αυτής της ταύτισης/ταυτότητας.

Ο πολίτης κάθε έθνους-κράτους, ανεξάρτητα από τις πολιτικές και ιδεολογικές του προτιμήσεις ή από τις ακαδημαϊκές του επιλογές, φέρει και μια εθνική ταυτότητα. Αυτή η ταυτότητα, στον βαθμό που υπάρχει, συνδέει/ενώνει τους πολίτες κάθε έθνους-κράτους.

Αυτή η «σύνδεση» και η ενότητα νομιμοποιούν τους όρους «έθνος» και «εθνική ταυτότητα», μας παρέχουν την δυνατότητα να μιλάμε για την λογοτεχνία ταξινομώντας την εθνικά (ελληνική, αγγλική κ.ά.) και μας δίνουν το δικαίωμα να μιλάμε για έθνη-κράτη.

Οι μελέτες που σχετίζονται με εθνικισμό αντιμετωπίζουν και ένα γενικότερο πρόβλημα το οποίο είναι στην φύση της έρευνας. Στα έθνη-κράτη της εποχής μας ο ερευνητής του εθνικισμού είναι μέρος του αντικειμένου που μελετά, το αντικείμενό του είναι και ο ίδιος. Ο εθνικισμός στα κείμενα ενός συγγραφέα δεν είναι αποκομμένος ή ανεξάρτητος από τον εθνικισμό της κοινωνίας γενικότερα και του ερευνητή κατά συνέπεια. Ο ερευνητής όταν ερευνά τον εθνικισμό «της δικής του λογοτεχνίας» δεν είναι ένας ουδέτερος παρατηρητής αλλά είναι και συν-εκφραστής του φαινομένου που ερευνά. Η δε υποκειμενικότητά του θα είναι ευθέως ανάλογη με την αυτοπεποίθησή ότι ο ίδιος είναι αμερόληπτος επειδή ακολουθεί κάποια «επιστημονική» μέθοδο. Ο μελετητής του εθνικισμού –όχι του «Άλλου», αλλά του δικού του εθνικισμού– πρέπει να βιώνει συνειδητά αυτήν την ένταση μεταξύ αντικειμενικότητας και εθνικών αντιλήψεων για να ελπίζει ότι δεν αναπαράγει τα εθνικά στερεότυπα.

Τι νοείται με την λέξη «έθνος» και «εθνικισμός»;

Όταν δρομολογήθηκαν για πρώτη φορά στην ιστορία οι συζητήσεις σχετικά με το τι σημαίνει έθνος (nation) στα τέλη του 18ου και σχεδόν μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα, η ύπαρξη των «προαιώνιων εθνών» δεν αμφισβητήθηκε, τα έθνη θεωρήθηκαν δεδομένα, αλλά αναζητήθηκαν με αρκετή αβεβαιότητα μόνο ποια ήταν τα στοιχεία που συγκροτούν «το έθνος». Ο Γκότφριντ Χέρντερ (1744-1803) υποστήριξε το 1784-1791 ότι η συγγένεια του αίματος ήταν αυτό που καθόριζε τα έθνη. Τότε ο παράγων του «αίματος» δεν αποτελούσε μια ρατσιστική ερμηνεία και η βούληση να αναγνωριστούν τα πολιτικά δικαιώματα των εθνών και των λαών ηχούσαν ως, και πραγματικά ήταν, προοδευτικές επιλογές. Μετά από λίγα χρόνια ο Κ.Β.Φ. Σλέγκελ (1772-1829), όπως και ο Γ. Γκ. Φίχτε (1762-1814), υποστήριξαν ότι ήταν η γλώσσα το κριτήριο του έθνους. Αυτές οι απόψεις υποστηρίχθηκαν από τις δημοκρατικές δυνάμεις της εποχής κατά των υποστηρικτών των πολυεθνικών αυτοκρατοριών και των μοναρχιών. Τελικά, πέρα από την ρατσιστική ερμηνεία του έθνους, η οποία πλέον δεν υποστηρίζεται παρά από ολίγους, δύο βασικές αρχές επικράτησαν. Πολύ γενικά, η μια βασίζεται, παρά τις ασάφειές της, στον «κοινό πολιτισμό» και η άλλη στην επιλογή του πολίτη, δηλαδή στην «συνειδησή» του.

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και την ήττα του Φασισμού και του Ναζισμού (του Εθνικοσοσιαλισμού) η λέξη «εθνικισμός» απέκτησε μια αρνητική έννοια. Καταδικάστηκε ως ρατσισμός και επιθετικότητα. Τονίστηκαν ο «πατριωτισμός» ή ο «εθνικισμός με την καλή του έννοια». Τα έθνη θεωρήθηκαν προϊόντα πολιτισμού και συνείδησης και τονίστηκε η ελεύθερη επιλογή του πολίτη ως ένα σημαντικό συστατικό του έθνους. Η μεγάλη καινοτομία επέρχεται στην δεκαετία του 1980 όπου το «έθνος» και η εθνική ταυτότητα ερμηνεύονται πλέον σαν ιστορικά και σχετικά σύγχρονα φαινόμενα. Η διαχρονικότητα των εθνών δεν θεωρείται πια μια αντικειμενική πραγματικότητα, αλλά μια «υποκειμενική» ερμηνεία του παρελθόντος η οποία καλλιεργείται και αναπαράγεται από τα μέλη των σύγχρονων εθνών. Είναι δηλαδή ένα πιστεύω, μια ιδεατή παραδοχή. Αυτή η ερμηνεία αναγνωρίζεται πλέον σχεδόν από όλον τον ακαδημαϊκό κόσμο. Η βιβλιογραφία σ' αυτό το νέο πεδίο είναι τεράστια. [\[1\]](#)

Η νέα αυτή ερμηνεία, η οποία βλέπει τον εθνικισμό ως ένα ιστορικό φαινόμενο, υπαγορεύει και έναν νέο ορισμό του εθνικισμού και του έθνους-κράτους: Είναι μια σύγχρονη αντίληψη της κοινωνίας, του «εαυτού» και του «Άλλου». Ο σύγχρονος άνθρωπος, και μέλος του έθνους-κράτους, φαντάζεται και ταυτίζεται με μια «συμπαγή» κοινωνία που την εκλαμβάνει να έχει τις ρίζες της στην αρχαιότητα, δηλαδή να είναι «διαχρονική», να έχει κοινά και ειδικά χαρακτηριστικά που την ξεχωρίζουν από τους «Άλλους» και να είναι, στην τελική ανάλυση, ανώτερη αν όχι «η ανώτατη» σε σχέση με τους Άλλους. Η εθνικιστική αντίληψη δεν είναι φιλική με την οικουμενικότητα των θρησκευτικών δογμάτων ή με τον κοσμοπολιτισμό της φιλελεύθερης ή με τον διεθνισμό της μαρξιστικής κοσμοθεωρίας. Η επιθετικότητα δεν υπεισέρχεται ως βασικό συστατικό του εθνικισμού σε αυτόν τον ορισμό. Ο ρατσισμός και ο επεκτατισμός είναι συγκυριακά φαινόμενα του εθνικισμού.

Αλλά αυτή η νέα ερμηνεία έρχεται σε αντίθεση με διάφορα «πιστεύω» των ιδίων των λαών (των εθνών) και συχνά με τις επίσημες θέσεις των κρατών, προκαλώντας αντιδράσεις, δυσχέρειες στους ερευνητές. Τα δε κείμενα του Ηλία Βενέζη παρουσιάζουν ένα ειδικό ενδιαφέρον. Δεν περιέχουν εθνικισμό με την «κοινή» αντίληψη του εθνικισμού. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί και ότι η περίπτωση του Βενέζη είναι ιδιάζουσα επειδή είναι σε υπερθετικό βαθμό αντιεθνικιστική. Με μια άλλη όμως ανάγνωση των κειμένων του ο εθνικισμός –αυτός που μας διαφεύγει επειδή αποτελεί μέρος της εθνικής ταυτότητάς «μας»– αποκαλύπτεται. Ο Βενέζης μπορεί να ομοιάζει με τον ερευνητή που θέλει να εξετάσει τον εθνικισμό για να τον απορρίψει, αλλά που τελικά τον αναπαράγει σε ένα νέο πλαίσιο.

Με αναφορές στα μυθιστορήματα, διηγήματα, χρονικά και ταξιδιωτικά του συγγραφέα θα προσπαθήσω να παρουσιάσω τον «εθνικισμό» στο έργο του Βενέζη. Η σχέση του «Άλλου» με τον «εαυτό», δηλαδή το βασικό συστατικό του εθνικισμού και της εθνικής ταυτότητας θα αποτελέσει την βάση της έρευνας.

Η πρώτη ανάγνωση

Στην πρώτη ανάγνωση του Βενέζη παρατηρούμε ότι γίνεται μια μάλλον συνειδητή προσπάθεια από τον συγγραφέα να αποφευχθούν τα εθνικιστικά στερεότυπα. Π.χ., δεν είναι ο Έλληνας πάντα ο θετικός και ο Άλλος ο αρνητικός. Παρά τα δεινά που έζησε ο ίδιος, στα αυτοβιογραφικά του μυθιστορήματα αυτή η προσπάθεια είναι έκδηλη. [2]

Στην Αιολική Γη, όπου ο συγγραφέας αφηγείται με ένα επικό ύφος τα παιδικά του χρόνια στην Μικρασία διαβάζουμε ότι «Ο Λαζός, ήταν ένας φοβερός ληστής Τούρκος» (σ. 34). Σκοτώνει αλύπητα, αλλά όχι μόνο τους Χριστιανούς μα και ανθρώπους από την δική του φυλή. Τελικά αποδεικνύεται ότι είναι ένα παλικάρι με ευαισθησίες, ακόμη και με καλοσύνη όταν καταλαβαίνει ότι η ελληνική οικογένεια αντιμετωπίζει δύσκολες καταστάσεις (σ. 34-43). Επιστρέφει τα χρήματα που με βία πήρε όταν μαθαίνει ότι μόλις μια μέρα πριν είχε γεννηθεί ένα κορίτσι στο σπίτι. Τα χρήματα τα δίνει ως προίκα για το νεογέννητο. Διαβάζουμε για τον Αλή, τον καμηλιέρη που γυρνά όλο τον κόσμο για να βρει την μικρή του καμήλα που έχει τόσο αγαπήσει (σ. 74-84). Η «λεβεντιά» των δύο πλευρών, των Ελλήνων και των Τούρκων, επαναλαμβάνεται στην σύγκρουση και στην τελική συμφιλίωση του Σελίμ και του Αντώνη Παγίδα (σ. 281). Προς το τέλος του έργου διαβάζουμε για τα νέα πολιτικά μαύρα σύννεφα στον ορίζοντα που προκαλούν τους φόνους χωρίς χειροπιαστό σκοπό και όφελος και καταλαβαίνουμε ότι κάτι νέο συμβαίνει: η αναβίωση του εθνικισμού στην περιοχή (σ. 242-252).

Στο Νούμερο 31328, που είναι η «συνέχεια» της ζωής του συγγραφέα, παρά τις φοβερές σκηνές βίας του εχθρού μετά την Μικρασιατική Καταστροφή, παρουσιάζονται Τούρκοι με ανθρωπιά, όπως π.χ., η γυναίκα που βοηθά τον Ηλία και τον αποκαλεί «ογλούμ», «παιδί μου» και αυτός της λέει «ανά», δηλαδή στα τουρκικά «μητέρα» (σ. 101), και ο Τούρκος γιατρός που βοηθά τον Ηλία παρά το γεγονός ότι οι Έλληνες έχουν σκοτώσει τη μητέρα του (σ. 104). Σ' αυτό το έργο βλέπουμε και περιπτώσεις όπου οι Έλληνες έχουν σκοτώσει αθώες Τουρκάλες (σ. 64) και ότι ο χειρότερος μέσα στο έργο θα πρέπει να είναι ο Μιχάλ Τσαούς, ο Έλληνας που «πουλούσε» τους συντρόφους του, τους έστελνε στον θάνατο για να πάρει τα λίγα ρούχα τους (σ. 132). Είναι σαν ο συγγραφέας να θέλει να περάσει το μήνυμα ότι υπάρχουν καλοί και κακοί σε κάθε έθνος και ότι για τα δεινά βασικά ευθύνεται ο πόλεμος. Στο τέλος του έργου βλέπουμε ότι οι Έλληνες αιχμάλωτοι και οι Τούρκοι φύλακες φαντάροι μοιράζονται την ίδια μοίρα.

Στα άλλα τρία μυθιστορήματά του, Γαλήνη, Έξοδος, Ωκεανός, η τάση να μην μεροληπτεί

υπέρ του δικού του έθνους και κατά του Άλλου και να μην προβάλλει τον Ελληνισμό ως κάτι το ιδιαίτερο και ανώτερο συνεχίζεται. Στην Γαλήνη αφηγείται την ζωή των προσφύγων και ανταλλαξιμών στην Ελλάδα μετά την «Καταστροφή». Οι ήρωες του έργου έχουν πολύ κακές αναμνήσεις από τις πατρίδες που υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν. Αλλά δεν υπάρχει μίσος για τον Άλλο, ούτε συναντούμε γενικούς αρνητικούς χαρακτηρισμούς όπου η εικόνα του Άλλου παρουσιάζεται ως αρνητικό στερεότυπο. Ο Βενέζης στο πρώτο μέρος της Εξόδου αφηγείται την Κατοχή 1940-1945. Οι Βούλγαροι παρουσιάζονται ως εξαιρετικά βίαιοι –σφαγές, βιασμοί και πολύ αίμα– και χωρίς να φαίνεται να έχουν καμιά «δικαιολογία» για αυτές τους τις πράξεις (σ. 21, 28). Αυτό το μυθιστόρημα του 1956 διαφέρει από τα προηγούμενα ως προς τον Άλλο ο οποίος παρουσιάζεται ως τελείως αρνητικός. Οι ελληνοτουρκικές συγκρούσεις παρουσιάζονται ως διαμάχες μεταξύ «ίσων», δεν ισχύει όμως το ίδιο με τους Βουλγάρους. Στο τελευταίο μέρος της Εξόδου, με αναφορές σε αρχαίους Πέρσες, Φράγκους, Τούρκους, Αρβανίτες και Έλληνες, πάντα με φόντο τα πεδία των μαχών, ο συγγραφέας παρουσιάζει τους εχθρούς να έχουν συμφιλιωθεί μεταξύ τους και αφού έχει επέλθει ο θάνατος. Το μήνυμα είναι μάλλον «ανθρωπιστικό» και καθόλου εθνικό ή εθνικιστικό.

Τα διηγήματα του Βενέζη δεν παρουσιάζουν κάποια διαφοροποίηση στο θέμα του εθνικισμού εκτός από το διήγημα «Το Λιός» (Αιγαίο, σ. 13-40). Αυτό το διήγημα διαφέρει και αποτελεί μια ιδιόζουσα περίπτωση όχι μόνο μέσα στην ελληνική λογοτεχνία αλλά ενδεχομένως και παγκοσμίως. Ο «Άλλος» σε αυτή την περίπτωση είναι ανώτερος από «μας». Ο Έλληνας ήρωας, ο Πέτρος, ένας φτωχός ψαράς που ζει απέναντι από τα τουρκικά παράλια σε ένα νησί στο Αιγαίο, μετά το '22, πάει να ψαρέψει λαθραία μέσα στα τουρκικά χωρικά ύδατα. Τον συλλαμβάνει η τουρκική ακτοφυλακή. Ο Πέτρος έχει χάσει το χέρι του πολεμώντας τους Τούρκους, και νεότερος έχει σκοτώσει έναν ανυπεράσπιστο Τούρκο διαλύοντας το κεφάλι του με μια πέτρα, χωρίς κανέναν ορατό λόγο, όταν στο νησί του οι Έλληνες λιντσάρουν αθώους Τούρκους. Με την σύλληψή του αναμένει μια αυστηρή τιμωρία. Αυτό αναμένει από τους «Τούρκους». Αλλά αυτοί τον λυπούνται και τον αφήνουν να φύγει. Ο ήρωας σοκαρίζεται και δυσκολεύεται να συμβιβάσει τα συμβάντα με την εικόνα που είχε για τον «Άλλο». Στο διήγημα δεν υπάρχουν άλλοι σημαντικοί χαρακτήρες. Ο Έλληνας και οι τρεις Τούρκοι αντιπαραβάλλονται και το τελικό αποτέλεσμα είναι μια θετική εικόνα του «Άλλου», και μάλιστα σε σχέση με έναν μειονεκτικό «δικό μας». Είναι οι Τούρκοι αυτοί που φέρονται με «ανθρωπιά», με γενναιοδωρία, με κατανόηση, με καλοσύνη, με ωριμότητα, ενώ ο «δικός μας» είναι βίαιος και με εθνικές προκαταλήψεις κατά του Άλλου.

Η δεύτερη ανάγνωση

Μια προσεκτικότερη ανάγνωση που καλύπτει όλο το έργο του Βενέζη όμως αποκαλύπτει ότι η εικόνα του «Άλλου» είναι ένα σύνθετο φαινόμενο που συχνά υπερβαίνει τις συνειδητές προσπάθειες του δημιουργού. Η πλοκή μπορεί να επιλεγεί με τρόπο που να

ανατρέπει τα συνήθη στερεότυπα. Αυτό ακριβώς κάνει ο Βενέζης σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις. Ξέρει τις προκαταλήψεις και αντιστρέφει τα αναμενόμενα. Ο «μέσος» αναγνώστης δεν συναντά, π.χ., έναν «βάρβαρο» και «κακό» Τούρκο, αλλά σύνθετες καταστάσεις, με κάθε είδους χαρακτήρων εκατέρωθεν. Όταν όμως ο συγγραφέας επεξεργάζεται τις λεπτομέρειες και επιλέγει λέξεις, παραστάσεις, σύμβολα και χαρακτηρισμούς, συνειρμοί σκιαγραφούν, σε ένα δεύτερο επίπεδο, μια διαφορετική εικόνα του «Άλλου», συχνά «αρνητική». Ας δούμε το διήγημα «Το Λιός» που μόλις ανέφερα.

Ο αναγνώστης στο «Λιός» βλέπει τις αβάσιμες προκαταλήψεις του Έλληνα κατά του Τούρκου. Αλλά μας διαφεύγουν τα εξής: Πρώτον, και ενδεχομένως το σημαντικότερο, στο «Λιός», όπως σχεδόν πάντα, οι αναφορές στις σχέσεις των Ελλήνων και των Τούρκων τοποθετούνται σε ένα ιστορικό πλαίσιο αντιπαλότητας, σύγκρουσης, βίας, δυστυχίας, φόβου, μίσους, κ.ά. Στο διήγημα παρατηρούμε αναφορές στην «καταστροφή», σε «φριχτές σφαγές», σε «φοβερά μισοφέγγαρα», στην «κόλαση». Ανεξάρτητα από την πλοκή, η τελική εικόνα των «σχέσεων» είναι πολύ αρνητική. Δεν υπάρχουν σχεδόν ποτέ αφηγήσεις ομαλών ελληνοτουρκικών σχέσεων. Σπάνια αναφέρονται «κάποια παλιά ευτυχισμένα χρόνια», όμως αυτά δεν αποτελούν μέρος της αφήγησης αλλά μόνο μίαν αφηρημένη αναφορά. Αυτό βλέπουμε και στο «Λιός» όταν οι δύο από τους τρεις Τούρκους που συλλαμβάνουν τον Πέτρο, Τουρκοκρητικοί πρόσφυγες, αναφέρονται στην ευτυχισμένη ζωή τους στην Κρήτη, αλλά όχι στην ζωή τους με τους Έλληνες. Το ίδιο και ο Πέτρος, και αυτός τουρκομερίτης, αναφέρει τις παλιές καλές μέρες, αλλά αυτές τις συνδέει με την «χώρα», όχι και με τους πολίτες της.

Δεύτερον, οι χαρακτηρισμοί και οι σύντομες περιγραφές που σχετίζονται με τους Τούρκους σκιαγραφούν τελικά μια αρνητική εικόνα του Άλλου. Οι Τουρκοκρητικοί είναι κάπως καλύτεροι από τον Τούρκο φαντάρο ο οποίος είναι από τα βάθη της Μικρασίας. Είναι αυτοί που πρώτοι προτείνουν την απελευθέρωση του Πέτρου. Παρ' όλα αυτά είναι και αυτοί «φουκαράδες», σαν αυτόν που σκότωσε κάποτε ο Πέτρος: «Θυμήθηκα ακόμα πως ένας χριστιανός είχε κάμει στο χωριό το τζαμί τους, επειδή όλοι οι ντόπιοι Τούρκοι ήταν φουκαράδες και δεν είχαν τον τρόπο να σπιτώσουν τον προφήτη τους». Ο Τούρκος φαντάρος είναι μάλλον χειρότερος. «Ο στρατιώτης ήταν ένας απλοϊκός χωριάτης, αγαθός, σκέτος Ανατολίτης. Από κείνα τ' αγαθά βόδια που ότι καταλαβαίνουν απ' τη ζωή είναι μονάχα πως ο ήλιος βγαίνει κάθε πρωί, πως λάνι λουλ Αλάχ και πως μακριά από τούτη τη χώρα του νερού, εκεί κατά το Ντιαρμπεκήρ, είναι ένα καλύβι, μια γυναίκα και δύο παιδιά που περιμένουν».

Τελικά τέτοιου είδους «θετικοί» είναι οι Τούρκοι: «όλοι τους», ανίκανοι να φτιάξουν ένα τζαμί, για αυτό έχουν ανάγκη την συμβολή του Έλληνα, σαν τα βόδια, αγαθοί, «φουκαράδες», απλοϊκοί, όλο για «Αλλάχ» κάνουν λόγο, δεν καταλαβαίνουν πολλά πράγματα από την ζωή. Αλλά ο στρατιώτης είναι για «μας» συμπαθητικός και για ένα

επιπλέον λόγο: δεν αποτελεί απειλή. Δεν είναι πατριώτης, δεν τον ενδιαφέρει η πατρίδα του. Μαθαίνουμε ότι το είχε σκάσει στον καιρό του πολέμου (άρα δεν έβλαψε τους Έλληνες), τον κυνηγούσε το τουρκικό κράτος για να τον κρεμάσει (άρα οι Έλληνες και ο φαντάρος έχουν έναν κοινό εχθρό), τότε τους στρατιώτες «μήτε τους έντυναν, μήτε τους τάζαν» (άρα και το τουρκικό κράτος είχε τα χάλια του). Τελικά, με μια δεύτερη ανάγνωση –με μια αποδόμηση– ο θετικός Τούρκος μπορεί και να αναγνωριστεί και ως πολύ κατώτερός «μας».

Ο εθνικισμός εμφανίζεται στις «Αφηγήσεις» και στις «Διηγήσεις Ταξιδιών» του Βενέζη, όπου αναφέρεται στην ιστορία των περιοχών της Ελλάδας. Σε αυτά τα κείμενα η «ιστορία» είναι κυρίαρχη και ο «διαχρονικός» και «ιστορικός Τούρκος» είναι σχεδόν πάντα αρνητικός: είναι ο βάρβαρος κατακτητής ο οποίος συχνά επαναλαμβάνει τις «γνωστές σε μας» πρακτικές του. Διαβάζουμε για τις βιαιότητες των Τούρκων: «ρημάξανε τον χριστιανισμό της Πόλης», παρέδωσαν τους Έλληνες πατριώτες στους Γερμανούς στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, έσφαξαν το 1922, και κάποια στιγμή κάποια Άννα λέει: «Αγαπώ την (Τουρκάλα φίλη μου) Σελμίν. Αλλά δεν μπορώ να ξεχάσω τι κάμαν οι Τούρκοι στους Έλληνες. Το μίσος εδώ δεν είναι κάτι που έχει σχέση με τα πρόσωπα ή με τη ζωή μας. Είναι ζήτημα ηθικό. Το να μην μπορώ να ξεχάσω είναι ανάγκη. Αν ξεχάσω είναι σαν να προδίδω την πατρίδα μου και τους γονείς μου» (Εφταλού, σ. 12, 35, 80, 37 κ.ά.). Στις Ελληνικές Θάλασσες ο συγγραφέας αναφέρεται στην Τουρκοκρατία. Κάποτε μαθαίνουμε ότι οι Τούρκοι το 1822 στη Χίο «έσφαξαν τρεις χιλιάδες χριστιανούς, γυναίκες, παιδιά, γέροντες, άντρες», διαβάζουμε για «την σφαγή του Ρήγα, του Πατριάρχη, κ.ά., από τους Τούρκους» (σ. 142, 148, κ.ά.). Η ίδια Τουρκοκρατία επαναλαμβάνεται και στο Αργοναύτες.

Ο Βενέζης αποδίδει μια ειδική θέση στην εθνική μνήμη και στις κακουχίες των προγόνων. Ο λόγος του μας παρέχει μια ευκαιρία να εμβαθύνουμε στο θέμα της εθνικής ταυτότητας. Απευθύνεται «στην Ανατολική πλευρά του Αιγαίου», λίγους μήνες πριν πεθάνει και δηλώνει, ωσάν να εκφράζει τον Ελληνισμό:

Είμαστε ένας τόπος που η μοίρα του είναι να πληρώνει την κίνηση της ιστορίας με πόνο και αίμα. Απ' τους παλαιούς μας χρόνους έρχονται οι ενθυμήσεις, τα παραμύθια και τα δάκρυα. Οι μητέρες μας, για ν' αποκοιμίσουν τα παιδιά τους, δεν έχουν να τους λένε χαρούμενα παραμύθια για πουλιά και για δάση. Τους λένε για αραπάδες και για κουρσάρους, για σφαγές και για πείνα. Όλα σ' εμάς εδώ υπάρχουν για να θυμίζουν. Είμαστε ένας λαός της μνήμης. Αυτό είναι η πηγή της λύπης και της περηφάνιας μας... Λοιπόν –λέμε στην απέναντι πλευρά του Αιγαίου– αν ζητάτε να σβήσουμε την ιστορία μας, το συναξάρι και το

μαρτυρολόγιό μας, αυτό δεν το μπορούμε. Όμως ξέρουμε να κάνουμε κάτι άλλο τίμιο και βαθύ: μπορούμε να μη μνησικακούμε. Γι' αυτό, χωρίς να σβήσουμε την ιστορία μας, εμείς τη συναδελφσύνη των λαών μας θα τη βοηθήσουμε έτσι: θα βάλουμε στο μερίδιό μας όλα όσα υποφέραμε, τόσους αιώνες μίσους, τη λύπη μας και τον ξεριζωμό μας. Και απ' την άλλη θα βάλουμε την αγάπη μας για την ειρήνη, τη συνείδηση της ανάγκης να μη βρεθούνε πια οι λαοί μας σε πόλεμο και σε εξολοθρευμούς (Μικρασία, Χαίρε, σ. 156-157).

Σπάνια συναντά κανείς έναν τόσο άμεσο λόγο που να περιγράφει την έννοια της εθνικής ταυτότητας. Μέσα σε λίγες φράσεις διαβάζουμε τα βασικά χαρακτηριστικά που αναπαράγουν το έθνος και την κοσμοθεωρία του: 1) Υπάρχουν δύο πλευρές, εσείς και εμείς, 2) Εμάς μας ενώνει κάποια κοινή μοίρα, 3) Αυτό που μας ενώνει έχει άμεση σχέση με τον «Άλλο», ειδικά με τον πόνο, το αίμα και τα δάκρυα που προκάλεσε ο ιστορικά «Άλλος», 4) Οι χρόνοι μας, ξεκινάνε από την αρχαιότητα, παρουσιάζουνε μια διαχρονικότητα, 5) Το παρελθόν μεταφέρεται (και πρέπει να μεταφέρεται) από γενιά σε γενιά, ξεκινώντας από την νηπιακή ηλικία των παραμυθιών, 6) Οι αφηγήσεις στηρίζονται στις κακουχίες μας, στις σφαγές κ.λπ., που προκάλεσαν οι «Άλλοι», οι αραπάδες, οι Τούρκοι, οι Βούλγαροι, κ.ά., 7) Αυτές οι μνήμες είναι η υπερηφάνειά μας (η εθνική υπερηφάνεια, προφανώς), 8) Αν αλλάξει αυτή η «μνήμη της λύπης, της πίκρας», αν ξεχαστεί το μαρτυρολόγιό μας, αυτό ισοδυναμεί με άρνηση (σβήσιμο) της ιστορίας μας (άρα και της ταυτότητάς μας), 9) Γι' αυτό θα διατηρήσουμε «το μίσος των αιώνων», 10) Αλλά θα προσπαθήσουμε να επιτευχθεί και η ειρήνη.

Ο Βενέζης με αυτή την τοποθέτησή του δηλώνει απλά την εθνική του ταυτότητα, μια ταυτότητα που συναντάμε, όπως είναι φυσικό, σχεδόν σε όλα τα «ελληνικά» μυθιστορήματα, βεβαίως με ένα λόγο που ποικίλλει και με διαφοροποιήσεις. Αυτή η ταυτότητα, και όχι μόνο η γλώσσα, μας επιτρέπει να μιλάμε για το «ελληνικό» μυθιστόρημα. Η «ανθρωπιστική» και η «ειρηνική» προσέγγιση του συγγραφέα συνυπάρχει με την εθνική του ταυτότητα.

Ο συγκεκριμένος και ο αφηρημένος Άλλος

Τελειώνω με μια υποσημείωση. Είχα υποστηρίξει ότι ο εθνικισμός είναι βασικά ένα φανταστικό υπόδειγμα (imagined paradigm) και για αυτόν τον λόγο στα λογοτεχνικά κείμενα που βασίζονται σε μια διαδικασία κατασκευής ο εθνικά Άλλος είναι αρνητικός, ενώ οι ίδιοι συγγραφείς όταν γράφουν για τον συγκεκριμένο Άλλο στα απομνημονεύματά τους αυτός ο Άλλος είναι θετικός ή φυσιολογικός. [3] Έτσι μπορούμε να δώσουμε μια εξήγηση γιατί στα αυτοβιογραφικά μυθιστορήματα του Βενέζη ο (συγκεκριμένος) Άλλος είναι πολύ θετικότερος από τον προαιώνιο, φανταστικό και αφηρημένο Άλλο της «εθνικής ιστορίας»,

όπως αυτή αναπαράγεται στις «Αφηγήσεις» και στις «Διηγήσεις» του Βενέζη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ηλίας Βενέζης, Το Νούμερο 31328, Άλφα, Αθήνα 1952 (1931).

—, Γαλήνη, Εστία, Αθήνα 1971 (1939).

—, Αιγαίο, Εστία, Αθήνα 1967 (1941).

—, Αιολική Γη, Εστία, Αθήνα 1969 (1943).

—, Έξοδος, Εστία, Αθήνα 1968 (1950).

—, Ωκεανός, Εστία, Αθήνα 1985 (1956).

—, Εφταλού, Ιστορίες του Αιγαίου, Εστία, Αθήνα 1988 (1972).

—, Στις Ελληνικές Θάλασσες, Εστία, Αθήνα 1980 (1973).

—, Μικρασία, Χαίρε, Εστία, Αθήνα 1979 (1974).

[1] Αναφέρω ενδεικτικά τους Seton-Watson, *Nations and States* (1977); Breuille, *Nationalism and the State* (1982); Anderson, *Imagined Communities* (1983); Gellner, *Nations and Nationalism* (1983); Smith, *The Ethnic Origin of Nations* (1986); Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780* (1990); Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity* (1991); Greenfeld, *Nationalism, Five Roads to Modernity* (1992), των οποίων οι εργασίες θεωρούνται πλέον κλασικές.

[2] Η παρουσίαση αυτή κυκλοφόρησε πιο συνοπτικά και σε διαφορετικό πλαίσιο στο Η. Μήλλας, *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων. Σχολικά βιβλία, ιστοριογραφία, λογοτεχνία και εθνικά στερεότυπα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001, όπως και εμπειριστατωμένα στα τουρκικά, Η. Μήλλας, *Aynalık ve Venezis, Yunan Edebiyatında Türk İmajı* (Το Αϊβαλή και ο Βενέζης. Η εικόνα του Τούρκου στην ελληνική λογοτεχνία), İletişim, Κωνσταντινούπολη 1998.

[3] “The Image of Greeks in Turkish Literature: Fiction and Memoirs”, στο *Oil on Fire?*, Studien zur Internationalen Schulbuchforschung, Schriftenreihe des Georg-Eckert-Instituts, Verlag Hansche Buchhandlung,

Ανόβερο

1996

και

Η

.

Μήλλας

,

Εικόνες

Ελλήνων

και

Τούρκων

,

ό

.

π

.

,

σ

. 251-259.